

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З НЕЗАЙНЯТИМ НАСЕЛЕННЯМ

Василенко Олена Вікторівна

кандидат педагогічних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу андрагогіки Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

Анотація. У статті аналізуються соціальні і психологічні особливості безробітних, що обумовлюють специфіку роботи з даним контингентом. Безробітні визначаються як дорослі люди з наявною професією, життєвим та професійним досвідом, які перебувають у психічній і фаховій кризі; подаються соціально-психологічні характеристики трьох основних вікових груп безробітних, які доцільно враховувати у професійній орієнтації та навчанні, і напрямки психолого-педагогічної роботи з цими групами.

Summary. The article analyzes the social and psychological characteristics of the unemployed determining the specifics of work with this contingent. The unemployed are defined as adults with profession, life and professional experiences that are in psychical and professional crisis. There have been presented the social and psychological characteristics of three main age groups of the unemployed which should be considered during vocational guidance and training, as well as directions of psychological and pedagogical work with these groups.

Постановка проблеми. Вхідження України в ринкову економіку, зростання інтенсифікації праці та конкуренції, а також фінансово-економічні кризи зумовили зростання напруги в соціально-трудоій галузі та призвели до зростання безробіття в нашій країні. У зв'язку з цим в умовах сучасного ринку праці України загальнодержавного значення набуває проблема реалізації активної політики зайнятості, де провідне місце належить профорієнтації та професійному навчанню незайнятого населення.

Професійна підготовка, підвищення кваліфікації та перепідготовка безробітних громадян мають на меті прискорене набуття навичок, необхідних для виконання певної роботи, і спрямовані на: розвиток трудових ресурсів; забезпечення продуктивної, вільно обраної зайнятості громадян; посилення соціальної захищеності безробітних через підвищення росту професійної майстерності, професійної мобільності та конкурентоспроможності на ринку праці. Професійне навчання безробітних вважають також дієвим засобом адаптації працівника до динамічних умов ринкової економіки, що покликано допомогти дорослій людині пристосуватися до постійних соціальних і технологічних змін [4].

Аналіз останніх наукових праць. Останнім часом окремі аспекти роботи з безробітними в умовах сучасного ринку все частіше виступають об'єктом наукового пошуку і розглядаються у працях: Н. Бідюк, В. Галицького, Ю. Деражне, Л. Капченка, К. Кязимова, Ю. Маршавіна, П. Новикова, О. Рикової, В. Савченка, В. Скульської, М. Туленкова та ін. У

дослідженнях О. Грішної, І. Терюханової, І. Толстової, О. Цимбала, В. Шеметова та ін. висвітлені проблеми розвитку та формування людського капіталу, забезпечення соціального захисту від безробіття в період ринкових перетворень, розробка заходів щодо забезпечення активної політики зайнятості населення тощо. Психологічні особливості безробітних, проблеми профорієнтації та психологічної підтримки незайнятого населення розглядалися такими науковцями як: М. Артюшина, М. Кліманська, Н. Побірченко, В. Пономаренко, С. Петунова, В. Синявський, В. Рибалка та ін.

При наданні послуг з професійної орієнтації, працевлаштування та професійного навчання безробітних вкрай важливим є знання їх соціально-психологічних характеристик і готовність персоналу надавати їм дієву психологічну допомогу. Тому *метою* даної статті є аналіз характерних соціальних і психологічних особливостей безробітних, що обумовлюють специфіку роботи з даним контингентом.

Виклад основного матеріалу. Зазвичай безробітного розглядають як дорослу працездатну людину, що до певного часу мала соціальний статус у суспільстві, який докорінно змінився всупереч її бажанням. Тому специфіка роботи з безробітними в першу чергу зумовлена тим, що переважно це – дорослі люди з наявною професією, життєвим та професійним досвідом, які знаходяться у кризовій життєвій ситуації. Отже, безробітні є особливою категорією дорослих, що характеризується такими рисами:

- це дорослі, які вивільнені зі сфери праці;
- це робітники і спеціалісти, що мають досвід фахової й освітньої діяльності;
- це потенційні працівники, що стоять перед проблемою вибору нової спеціальності й нового фахового старту;
- це особи, що мають різноманітні соціально-демографічні характеристики, але перебувають у психічній і фаховій кризі [3, с. 11].

Окрім того, що безробіття є причиною негативних соціальних наслідків, насамперед воно травмує психологічний стан людини. На думку психологів, безробітний – це людина, яка не має чітких уявлень про свій соціальний статус, не знає, як себе поводити, усвідомлює та сприймає себе негативно, втрачає оптимістичні погляди на життя, впевненість у своїх силах, а також фокусує увагу на пошуках причин такого стану. У такої категорії людей спостерігається швидке зростання рівня стурбованості, незадоволення собою та навколишнім середовищем. Відповідно, виокремлюють три провідні особистісні риси безробітного: емоційну, поведінкову та соціальний статус, які характеризують безробітного як особистість емоційно невірноважену, неспокійну, з низьким рівнем самоконтролю та заниженою самооцінкою [1, с. 13].

Варто зазначити, що у дорослому віці вже сформувалися певні ціннісні орієнтири життя й змінити їх досить складно. У зв'язку з цим потреба в знаннях у дорослих людей супроводжується страхом перед знаннями, тривогою щодо власної безпеки. Прагнення досягти намічених цілей, змінити

своє життя на краще в них вступає в суперечку з невпевненістю у власних можливостях, необхідністю змінити свою поведінку та негативним навчальним досвідом. Це зумовлює додатковий психологічний стрес, що проявляється в негативному сприйнятті процесу навчання.

Серед основних чинників, що зумовлюють формування психологічних бар'єрів безробітних при роботі з ними, науковці називають такі:

- невпевненість у власних силах та зниження самооцінки;
- збереження стереотипів попередньої професійної діяльності, згідно з якими вони вважають, що нові знання їм не потрібні;
- втрата навичок навчальної діяльності [4].

Як зазначалося, знання соціально-психологічних характеристик безробітних при роботі з ними допомагає оцінити ступінь адаптації і стратегію поведінки на ринку праці для кожної групи безробітних, а також реалізувати індивідуально-диференційований підхід. У професійній орієнтації урахування соціально-психологічних характеристик різних категорій безробітних дає можливість найбільш оптимально підібрати місце роботи, допомогти їм здійснити правильний, свідомий вибір професії або зміну виду трудової діяльності. У професійному навчанні ці характеристики відіграють важливу роль при: укомплектуванні груп; змістовному наповненні процесу навчання, підборі методів та методик навчання.

Дослідники роботи служби зайнятості виділили соціально-психологічні особливості трьох основних вікових груп безробітних, які доцільно враховувати у професійній орієнтації та навчанні [2], а саме :

Безробітна молодь (випускники ВНЗ та ПТНЗ). Сучасна молодь як соціальна група, з одного боку, як правило, більш досвідчена, володіє новими професіями і технологіями, є носієм нового образу життя й соціального динамізму; з іншого боку характеризується загальними проблемами, пов'язаними з життєвим стартом, – отриманням освіти, початком трудової діяльності, професійним ростом. Окрім цього, тривале безробіття молоді людини призводить до соціальної апатії й соціального інфантилізму. Особливу тривогу викликає декваліфікація молодих спеціалістів з вищою освітою, які тривалий час не працюють за отриманою професією.

Профорієнтаційна робота з випускниками ВНЗ та ПТНЗ, у першу чергу, спрямовується на формування активної поведінки на ринку праці; готовності до конкуренції на ринку праці; підвищення рівня усвідомлення соціальної значущості обраної професії; підвищення рівня конкуренто значущих якостей; навчання навичкам прийняття рішень, умінню планувати; навчання навичкам самопрезентації; розробка професійного плану розвитку майбутньої кар'єри та стратегії власного успіху з урахуванням потреб ринку праці; створення портфоліо досягнень для можливості презентації його роботодавцю; підвищення рівня мотиваційної готовності працювати за набутою професією; коригування професійного самовизначення – перенавчання за новою професією, або підвищення кваліфікації

Безробітні середнього віку (35-45 років). Середній вік – період удосконалення у виконанні професійної ролі й старшинства, а й іноді й

лідерства серед колег по роботі, відносна матеріальна самостійність й широке коло соціальних зв'язків; цей період є своєрідною переоцінкою особистісних цілей та домагань. Люди середнього віку мають сформовані й закріплені в певній професійній діяльності знання, уміння та навички, професійно важливі якості.

Безробітні середнього віку найчастіше потребують психологічної підтримки та допомоги у вигляді: укріплення опори на їх сильні сторони; демонстрації поваги, зацікавленості до їх проблем; прояву віри у їх можливості ефективно вирішувати професійні проблеми; підвищенні самооцінки, активності, адаптації до вимог ринку праці; підвищенні готовності до особистісної та соціально-професійної переорієнтації; підвищенні рівня професійного розвитку, реалізації потенціалу тощо.

Безробітні особи старше 45 років. Пізня дорослість характеризується висококваліфікованим виконанням професійних та соціальних ролей, досягненням піку у посадовому статусі, проте деяким зниженням соціальної активності. Люди з тривалим виробничим стажем, високим інтелектуальним потенціалом, високим рівнем освіти і життєвого досвіду, кваліфікації, як правило, характеризуються високим рівнем домагань, неадекватною самооцінкою (найчастіше завищеною), які драматично сприймають втрату роботи й досягнутого статусного положення, сумніваються у своїх власних можливостях оволодіти, у разі потреби, новою професією.

Робота з безробітними старше 45 років, у першу чергу, спрямована на: зняття психологічних бар'єрів, пов'язаних з віком; підвищення професійної мобільності; підвищення рівня самоактуалізації; підвищення рівня мотивації до пошуку роботи; формування власної стратегії пошуку роботи; виявлення власних смислів трудової діяльності. Найчастіше багатьом безробітним старше 45 років необхідна психологічна допомога, яка полягає, в першу чергу, у підвищенні соціальної активності (необхідно звернутися до досвіду безробітного з опорою на його особистісні характеристики, виявити стереотипні уявлення про себе як про ефективного працівника, з'ясувати дійсні потреби в оволодінні професією, здійснити корекційну та орієнтаційну роботу, спрямовану на активізацію якостей і станів безробітного).

Наголосимо, що в системі профорієнтації та професійного навчання безробітних формування якості працівника оцінюється у відношенні до перспективи ефективної зайнятості і визначається не тільки рівнем професійної підготовленості, але і рівнем його соціально-психологічної готовності. Тому для персоналу, який працює з даним контингентом, важливо бути готовим здійснювати психологічну підтримку безробітних, що має не тільки сприяти підвищенню мотивації до навчання, але й допоможе їм здійснити переоцінку цінностей, скоригувати власні цілі й інтереси відповідно до ситуації, що склалася, сформувати адекватну самооцінку й усвідомити власну відповідальність. Виходячи з наведеного, необхідно допомогти безробітним усвідомити ситуацію, в якій вони опинилися, здійснити об'єктивне оцінювання власного рівня конкурентоспроможності, змінити установки щодо навчання й працевлаштування, та при потребі сформувати готовність

до зміни професії, визначивши найбільш прийнятну сферу діяльності. Цілі психологічної підтримки незайнятого населення полягають у захисті психічного, соціального і духовного здоров'я особистості як передумови її самоактуалізації та самореалізації в умовах ринку праці.

Крім того, безробітні як суб'єкти професійного навчання мають свої особливості сприйняття, пам'яті, уваги, мислення, що необхідно враховувати у процесі викладання. Отже, одним із факторів ефективності професійного навчання безробітних є врахування їх індивідуальних особливостей, а саме: різного професійного статусу, рівня професійної підготовленості й освіти, професійного та життєвого досвіду. різний віковий склад групи, особливості цільових очікувань. Виходячи з цього, при організації роботи з незайнятим населенням слід враховувати індивідуальні освітні потреби безробітних, обирати такі організаційні форми, методи і засоби роботи, які б сприяли зниженню рівня тривоги та емоційної розгубленості безробітних, актуалізували цінність партнерської взаємодії, забезпечили кооперацію та співробітництво [1; 4].

Висновки. Таким чином, можна підсумувати, що сучасна ситуація у сфері зайнятості висуває підвищені вимоги до якості професійного навчання, ефективності освітніх технологій, використання профорієнтаційної та психологічної підтримки, заходів щодо професійної і соціальної реабілітації незайнятого населення. Специфіка безробітних зумовлює потребу вивчення й урахування їх соціально-психологічних характеристик і необхідність психологічної допомоги при роботі з ними. У свою чергу, організація професійного навчання безробітних має базуватися на адаптивних педагогічних теоріях підготовки кваліфікованих фахівців, освіти дорослих, з урахуванням їхнього морально-психологічного стану, зумовленого новим статусом безробітних, та індивідуальних особливостей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бідюк Н.М. Професійне навчання безробітних у США: теорія і практика / Н.М. Бідюк. [монографія] / за ред. Н.Г. Ничкало. – Хмельницький: ХмЦНТЕІ, 2009. – 542 с.
2. Ортікова Н.В. Соціально-психологічні особливості клієнтів служби зайнятості / Н.В.Ортікова // Андрагогічні підходи у професійному навчанні безробітних : матеріали наук.-методол. семінару (15 травня 2013 р., м.Київ). – Уклад. : Л.М. Капченко, Л.Й. Литвинчук, Н.В. Савченко та ін. – К.: ІПК ДСЗУ, 2013. – С. 146-153.
3. Сігаєва Л.Є. Андрагогіка в професійному навчанні: метод. рекомендації / Лариса Євгенівна Сігаєва. – К.: ПП «ЕКМО», 2003. – 48 с.
4. Скульська В.Є. Організація професійного навчання безробітних у професійно-технічних навчальних закладах: навч.-метод. посіб. / В.Є. Скульська. – К.: ІПК ДСЗУ, 2012. – 158 с.